

İSMÂİL NECÂTÎ EFENDİ

(1840-1919)

Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

Safranbolu'nun Oğulveren köyünde doğdu. Mehmed Efendi'nin oğludur. Tahsilini Safranbolu'da müftü Mehmed Hilmi Efendi'nin yanında tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. Ahıs-kalı İbrâhim Efendi başta olmak üzere çeşitli hocaların derslerine devam ederek 1868'de icâzet aldı. 1876'da açılan ruûs imtihanını kazanarak dersiâm oldu ve Beyazıt Camii'nde ders vermeye başladı. 1879'da ibtidâ-i hâric müderrisliğine tayin edildi. Aynı yıl müsl-e-i Sahn müderrisliğine terfi etti. 1892'den itibaren icâzet vermeye başladı. Kendisine 1897'de dördüncü rütbeden Mecîdî ve Osmanlı nişanları verildi. 1909'da Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye kısm-ı âli hadis dersi müderrisliğine getirildi. 1896-1908 yılları arasında muhatap, 1909-1910 yıllarında mukarrir olarak huzur derslerine katıldı. Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'ye intisap eden ve seyrü sülûkünü tamamlayıp icâzet alan İsmâil Necâtî Efendi, Hasan Hilmi Efendi'nin vefatından sonra Gümüşhânevî Dergâhı'nda irşada başladı (1911). Bu dergâhta ayrıca Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin *Râmûzü'l-eḥâdiş* adlı kitabını okuttu, talebe yetiştirdi, icâzet verdi.

İstanbul'da vefat eden İsmâil Necâtî Efendi, Süleymaniye Camii ön haziresinde kapalı bir türbeye defnedildi. Vefatına Mustafa Feyzi Efendi, "Feyziyâ üçler huzûrunda oku üç Fâtiha / Burdadır rûh-ı Ziyâ, Hilmi, Necâtî berîn" beytini tarih düşürmüştür. Demokrat Parti döneminde Kanûnî Sultan Süleyman'ın türbesi tanzim edilirken hazirede bulunan kapalı türbeler yıkılınca mezarı açık bir kabir haline gelmiştir. Mezar taşı kitâbesinde yukarıdaki beyit yazılıdır. Cumhuriyet döneminin ilk İstanbul müftüsü Mehmed Fehmi (Ülgener) İsmâil Necâtî Efendi'nin oğlu, iktisatçı ve sosyolog Sabri F. Ülgener de torunudur.

BİBLİYOGRAFYA :

İlmiyye Salnâmesi, s. 107; Mustafa Fevzi b. Nu'man, *Menâkıb-ı Haseniyye*, İstanbul 1327, s. 15-16; Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Derstleri*, İstanbul 1956, I, 115, 153; a.e. (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 177; Zâkir Şûkrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşi), s. 29; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ülemâsi*, İstanbul 1980, II, 295; M. Yekta Dümer, *Hak ve Hakikat Yolcularını İrşâd*, İstanbul 1980, s. 356-357, 372; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin: Ha-*

yatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı, İstanbul 1984, s. 144-148; Abdülkadir Abdülkadiroğlu, *İlgazlı Hacı Baba*, İstanbul 1995, s. 23, 24; Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, İstanbul 1997, s. 30; Ahmed Güner Sayar, *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*, İstanbul 1998, s. 27-29; a.mlf., *Osmanlıdan Cumhuriyete Portre Denemeleri*, İstanbul 2000, s. 14-16; Semavi Eyice, "İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı", *İFM Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan*, XLIII (1987), s. 486-487; M. Baha Tanman, "Gümüşhânevî Tekkesi", *İst.A.*, III, 448.

A. GÜNER SAYAR

İSMÂİL b. NÜH

(إسماعيل بن نوح)

Ebû İbrâhîm İsmâil b. Nüh
b. Mansûr el-Muntasır
(ö. 395/1005)

Sâmânî hükümdarı
(1000-1005).

Hayatı hakkında bilinenler, Karahanlı İlig Han Nasr'ın başşehir Buhara'ya girerek Sâmânî Devleti'ne fiilen son verdiği Zilkade 389'dan (Ekim 999) sonraki tarihlere aittir. Sâmânî Emîri Abdülmelik b. Nüh'un kardeşi olan İsmâil ailenin diğer üyeleriyle birlikte Özkent'te hapsedildi. İsmâil bir süre sonra hapisten kaçmayı başardı ve önce Buhara'ya, oradan Hârizm'e giderek etrafına kalabalık bir taraftar kitlesi topladı. Topladığı ordunun başına getirdiği hâcib, Karahanlılar'ın Buhara'ya vali tayin ettiği Câfer Tegin'i şehirden çıkardı. Muzaffer bir şekilde Buhara'ya giren İsmâil (390/1000?) halk tarafından sevinçle karşılandı ve "Muntasır" unvanını aldı. Ancak İlig Han Nasr'ın esas kuvvetlerinin yaklaşması üzerine Horasan'da bir üs bulabilmek ümidiyle Ceyhun'u geçip Ebîverd'i zaptetti, daha sonra Nişâbur'a girdi. 391 yılı Rebülevvel ayı sonunda (Şubat 1001 sonu) yapılan bir savaşta Gazneli Mahmud'un kardeşi ve Horasan sipehsâlârı Nasr b. Sebük Tegin'i yenilgiye uğrattı. Sultan Mahmud'un büyük bir orduyla harekete geçmesi üzerine İsferyân'e, oradan Cürcân'a, Ziyârî Emîri Kâbûs b. Veşmgîr'in yanına gitti. Kâbûs kendi durumunu tehlikeye sokmamak için ona pek yardımcı olmadı. İsmâil bu sırada Rey Kalesi'ni ele geçirdiyse de kumandanlarının uyarısı üzerine tekrar Nişâbûr'a döndü. Nasr b. Sebük Tegin, Herat Valisi Altuntaş el-Hâcib'e yardım ederek şehri geri alınca İsmâil önce Ebîverd'e, oradan Cürcân'a kaçmak zorunda kaldı. Serahs hâkiminin yanına giderken önüne

çıkan Nasr b. Sebük Tegin'e mağlûp oldu; kumandanları Ebül'l-Kâsım ile Hâcib Tuzaş esir alındı.

İsmâil bu mağlûbiyet üzerine 393 (1003) yılında Mâverâünnehir'e geri döndü ve Selçuklu Oğuzları'ndan yardım istedi. Arslan b. Selçuk'un kumandasındaki Selçuklu Oğuzları ile İsmâil'e bağlı kuvvetler Kûhek'e kadar gelip Subaşı Tegin'i, daha sonra Semerkant yakınında İlig Han Nasr'ın birliklerini yenilgiye uğrattılar (Şevval 393 / Ağustos 1003). Oğuzlar, Karahanlı ordusunun büyük bir kısmını yağmaladılar, on sekiz büyük kumandanı esir aldılar. Oğuzlar'ın İlig Han Nasr'a yakınlaşarak dostluğunu kazanmak için esirleri serbest bırakabileceklerinden endişe eden İsmâil, 700 adamıyla birlikte donmuş nehir üzerine toprak serperek Dargan Cehidi'den Ceyhun'u geçti ve Âmül'e, oradan da Merv'e gitti. Horasan şehirlerinden Nesâ ve Ebîverd'e yerleşmek için teşebbüs ettiyse de başarılı olmadı. Gazneli Mahmud ile yeniden dostluk kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı ve üçüncü defa Mâverâünnehir'e geri döndü. Burada Buhara valisine karşı verdiği mücadelede yenildi. Ancak bir süre sonra Debûsiye'de bulunan düşmana saldırarak galip geldi. Onun bu zaferi Sâmânîler'in kendilerini toparlamasına yardımcı oldu. Semerkant ayyârlarının reisi İbn Alemdâr 3000 kişiyi ona katıldı. Oğuzlar da tekrar yardıma geldiler. Bu yardımların da desteğiyle İsmâil, Şâban 394'te (Haziran 1004) Semerkant civarında İlig Han Nasr'ı tekrar yenmeyi başardı. Ancak İlig Han Nasr bir süre sonra topladığı yeni kuvvetlerle geri geldi. Bu arada Oğuzlar'ın ele geçirdikleri ganimetlerle yetinerek ordudan ayrılmaları ve kumandanlarından Tak oğlu Hasan'ın da 5000 kişiyle Karahanlı tarafına geçmesi üzerine İsmâil cepheyi terketmek zorunda kaldı. Tekrar Horasan'a kaçan İsmâil, İlig Han Nasr ile gizlice anlaşan bir akrabasının tavsiyesine uyararak yeniden Mâverâünnehir'e döndü. Buhara'ya giderken askerleri kendisini terkedip karşı tarafa geçtiler. Etrafı kuşatılan İsmâil sadece sekiz kişi ile birlikte kaçmayı başardı ve Arap kabile reislerinden birinin Merv'deki evine sığındı. Burada tavsiyesine uyduğu kişi tarafından Gazneli Mahmud'un âmili Mâhrûy'un tahrirleriyle öldürüldü ve Rûdbâr'da Murg suyunun yakınındaki bir köyde gömüldü. Sâmânîler'in son temsilcisi olan İsmâil'in gayretleri de başarısızlıkla sonuçlanınca bütün Mâverâünnehir ve Oğuzlar'ın yaşadığı bölgeler

Karahanlılar ve Gazneliler tarafından paylaşıldı. Cesareti ve kahramanlığı övülen İsmâil'in aynı zamanda iyi bir şair olduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Neşahî, *Târîh-i Buḥârâ* (nşr. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 216-228; Muhammed b. Abdülcebâr el-Uttbî, *et-Târîhu'l-Yemînî* (Ahmed el-Menîni, *Fethu'l-vehbî 'alâ Târîhi Ebi Naşr el-Uttbî* içinde), Kahire 1286, I, 320-347; Gerdîzî, *Zeynû'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 175; Beyhakî, *Târîh* (Behmenyâr), s. 70; Avfî, *Lübâb* (nşr. Saîd Neffîsî), Tahran 1361 hş., s. 22-25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987, IX, 124, 130-132; Muhammed Nâzım, *The Life and Times of Sulṭân Maḥmûd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 45-47, 183; Safâ, *Edebiyyât*, I, 206-207; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 74-75, 87-89; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 994-1040*, Beirut 1973, s. 46, 112, 221; a.mlf., "İsmâil", *IA*, V/2, s. 1112; a.mlf., "İsmâ'il b. Nûh", *EF* (İng.), IV, 189; R. N. Frye, "The Sâmanîds", *CHIr*, IV, 159-160; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 125, 228, 289-291; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1993, I, 43-61, 66; O. Pritsak, "Oğuz Yabgu Devletinin Yıkılışı" (trc. Eşref Bengi Özbilen), *TDA*, sy. 104 (1996), s. 100-101; Ebû'l-Fazl Hatîbî, "İsmâ'îl b. Nûh", *DMBİ*, VIII, 654-655.

SADİ S. KUCUR

İSMÂİL PAŞA, Bağdatlı

(bk. BAĞDATLI İSMÂİL PAŞA).

İSMÂİL PAŞA, Hâfız

(1758-1807)

Osmanlı sadrazamı.

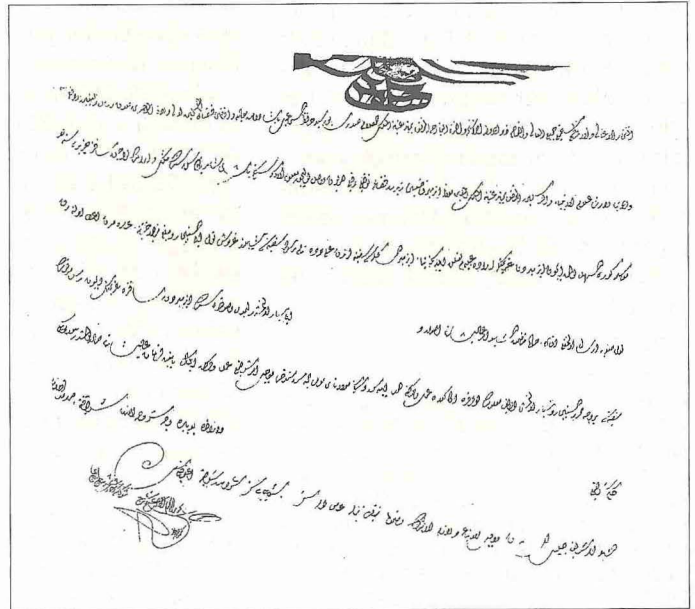
1171'de (1758) İstanbul'da Zernişanlı Haseki lakabıyla anılan babası Bostancı Ocağı'na mensuptu. Hâfız lakabı Kur'an'ı ezberlemesiyle ilgilidir. Babasının mensup olduğu Bostancı Ocağı'nda yetişti. Bir müddet sonra yol hasekisi, ardından yeniçeri ağası karakulağı, tebdil hasekisi (14 Rebûlâhîr 1208 / 19 Kasım 1793) ve haseki ağa (12 Safer 1212 / 6 Ağustos 1797) oldu; 18 Safer 1213'te (1 Ağustos 1798) bostancıbaşılığa getirildi. Dürüst ve çalışkan bir izlenim verdiğinden III. Selim'in dikkatini çekti. Altı yıl bostancıbaşı olarak vazife gördükten sonra vezâretle kaptan-ı deryâliğe getirilerek (24 Ekim 1804) saraydan ayrıldı, ancak III. Selim'in yakın çevresi içinde yer almaya devam etti. Kaptan-ı deryâliği beş ay sürdü.

Nizâm-ı Cedîd aleyhtarlarının faaliyetlerinden ürken ve onlarla mücadeleyi göze alamayan Sadrazam Yûsuf Ziyâ Paşa'nın görevden çekilmesinin ardından sadâret makamına tayin edildi (24 Muharrem 1220 / 24 Nisan 1805).

Sadâretinin başlarında, İstanbul'da hüküm süren pahalılığa ve haksız kazanç sağlayanlara karşı sert bir şekilde mücadele etti ve bu konudaki icraatı ile halk arasında iyi bir şöret kazandı. İktidarına ortak kabul etmek istemeyen etkin bir sadâret düşleyen ve selefi gibi uysal ve müdahalelere karşı tahammülkâr davranmayı düşünmeyen İsmâil Paşa, hiçbir taşra hizmeti ve idarî tecrübesi yokken sadârete getirilmesindeki sırrı keşfetmemiş ve ihtirasi sadakatine baskın çıkmış olarak devrin, içlerinde vâlide kethüdâsı Yûsuf Ağa ve sadâret kethüdâsı İbrâhim Nesim Efendi gibi önde gelen nüfuzlu şahsiyetlerinin bulunduğu, atabekân-ı saltanat olarak adlandırılan Nizâm-ı Cedîd ricâlinden olan padişah yakınlarının hükümet işlerine karışmasını önlemeye çalıştı. Bunlarla tek başına mücadele edemeyeceğini de gördüğünden, muhalefetlerini gittikçe daha kuvvetlice hissettirmeye başlayan ve yakın zamanda siyasî bir hesaplaşma tehlikesini ortaya çıkaran Nizâm-ı Cedîd aleyhtarları ile birlikte hareket etti. Bu amaçla Rusçuk âyanı Tirsiniçlioğlu İsmâil ve muhalefetin önde gelen isimlerinden olup devleti silâhlı çatışmalarla senelerdir uğraştıran Pazvandoğlu ile irtibata geçti. 1806 senesi yazında, Nizâm-ı Cedîd'in Kadı Abdurrahman Paşa idaresindeki ordu ile Rumeli'de de ih-

dasına teşebbüs edildiğinde icraatı gizli bir hiyanete dönüştü. İbrâhim Nesim Efendi hakkında padişahın göstermekte olduğu teveccühü sarsamadı. Yine kendisine rakip olarak gördüğü Kadı Abdurrahman Paşa'nın büyük iltifatlara nâil olmasını da hazmedemeyerek başarılı olmaması için muhaliflerle iş birliği yapmaktan çekinmedi.

Özellikle İbrâhim Nesim Efendi'yi yerinden uzaklaştırmak ve nüfuzunu kırmak isteyen İsmâil Paşa işi, Tirsiniçlioğlu İsmâil'i Nizâm-ı Cedîd taraftarı olan devlet ricâlîni öldürüp devlete yeni bir nizam vermek üzere İstanbul'a yürümeye davet etmek derecesine vardırdı. Tirsiniçlioğlu'nun teşvikiyle Edirne âyanı Dağdevirenoğlu Mehmed Ağa'nın mukavemeti sağlanmış ve Edirne güzergâhında bulunan mahallerden iâşe teminiyle ilgili fermanlara riayet edilmemesi başlatılan muhalefetin ilk müessir eylemi olmuştu. Bu gelişmeler, muhalefetini ocak ağaları ile birlikte direniş raddelerine getiren sadrazamın gizli gayreti ve bilgisi dahilinde oluyordu. Bununla beraber zâhirde işlere gereken önemi verir gibi davranmayı sürdürüyordu. Şehzade Mustafa'nın adamları vasıtasıyla el altından muhalefete destek vermesi ise sadrazamın bu yöndeki ortak çalışmalarına kuvvet vermekteydi. Rumeli'de Kadı Abdurrahman Paşa kuvvetlerine karşı oluşan muhalefeti, meydana gelen çatışmaları ve karşı çıkan âyanları el altından desteklemeye devam eden sadrazam bu teşebbüsün sonuçsuz kalmasında başlıca etkenlerden biri oldu (ikinci Edirne Vak'ası). Bu gelişmelerde parma-

Hâfız İsmâil Paşa'nın İzmir'den sürgün mahalli olan Sakız'a gitmesiyle ilgili ferman (BA, Ali Emîrî - III. Selim, nr. 11628)